

Balović i njezinom istaknutom odvjetku Juliju. Zorno su predstavljena oba Balovićeva rukopisa, ukazano je na njihove lingvističke osobitosti, grafiju i fonetiku, kao i na kriterije koje je priređivačica primijenila prilikom kritičke obradbe ovog izdanja. Na kraju uvodne cjeline objavljen je popis uporabljenih izvora i znanstvene literature.

U kritičkom izdanju Balovićeva priručnika (str. 53-106) izvornik je poredan prema dokumentima koji ga čine. Svaki dokument ima svoj redni broj, iza čega slijedi kratica P. S. (*Practicae Schrivaneschae*), te broj lista i regest u kurzivu, na hrvatskom i na talijanskom jeziku, u kojem je opisan kratki sadržaj spisa.

Zahvaljujući povoljnim okolnostima, sačuvana je gotovo čitava zbirka arhiva peraške obitelji Balović, koja nam kazuje ne samo o kulturi jedne konkretne obitelji i pojedinaca koji su je činili, već općenito i o kulturi grada Perasta i Boke kotorske u cjelini. Raznovrsni spisi izloženi u Balovićevom pomorskom priručniku, kao i njegov višejezični usporedni rječnik, otkrivaju nam povijesni i kulturni aspekt ovog malog bokeljskog naselja i njegova žiteljstva, svjedočeći o njihovu iznimnom udjelu u pomorskoj povijesti istočne jadranske obale.

Lovorka Čoralić

U predvorju Europe s baštinom pod rukom: *Hrvatska i Europa, Kultura, znanost i umjetnost*, ur. Ivan Supičić. Svezak 3: *Barok i prosvjetiteljstvo (XVII-XVIII. stoljeće)*, ur. **Ivan Golub**. Zagreb: Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti i Školska knjiga, 2003., 788 str.

Pred nama je treći svezak velikoga projekta *Hrvatska i Europa, Kultura, znanost, umjetnost*, poduhvata zamišljenog 1992. godine, u ratnim uvjetima. Cilj tog projekta bio je predstavljanje Hrvatske Europi, za koju je ta njezina tisućljetna članica bila gotovo *terra incognita*. U zanosu domoljublja i potrebe da se učini nešto u tim teškim trenucima, u krilu HAZU niknula je ideja da se europskoj publici na znanstvenoj razini ispriča priča o Hrvatskoj, o njezinu sudjelovanju u zajedničkoj europskoj baštini i o osobitim plodovima kojima je pridonijela bogatstvu i raznolikosti Europe. Prvi svezak bio je istovremeno svjedočanstvo o dioništvu Hrvatske u europskoj povijesti i uljudbi, vapaj za prihvaćanjem i priznanjem i poprilično oštra kritika intelektualaca Europe zbog njihove neukosti, ravnodušnosti i ponajviše deklarativne pomoći, ne samo u našem vremenu nego i u mnogim prethodnim stoljećima. Tadašnji predsjednik Akademije, Ivan Supek, sažeo je to u jednu rečenicu: "Malo je koji narod bio tako otvoren prema svijetu kao Hrvati, a ipak je često napuštan u najtežim časovima, morao glasno dokazivati, kao i sada, svoje puno europsko pripadništvo". Još žarče je o tome progovorio dobar duh i glavni pregalac čitavog projekta, akademik Ivan Supičić, spočitavajući Europi zemarivanje malih nacionalnih kultura, te ignorantski tradicionalizam, kolonijalistički mentalitet i kulturni apsolutizam velikih i moćnih, koji rezultira dvostrukim kriterijima u procjeni velikih, odnosno malih kultura.

Dodala bih tome da bi kritiku trebalo uputiti i u drugom smjeru, prema nama samima. Već godinama znanstvenici koji se bave humanističkim disciplinama vode bezuspješnu bitku za promociju svojih radova, a time i nacionalne kulture u Europi i svijetu. To se može postići sustavnim prevodenjem vrijednih, reprezentativnih djela na strane jezike. Sasvim je nelogično

da se toliko ulaže u radno mjesto pojedinog znanstvenika, u infrastrukturu njegova rada, a da se konačni cilj i svrhu njegova rada, to jest znanstvenu komunikaciju sa svjetskim stručnjacima, smatra suvišnim. Zbog toga knjige i znanstveni radovi s područja humanističkih disciplina uglavnom ostaju nepristupačni strancima, pa Hrvatska ostaje gotovo "bijela karta" svjetske humanistike, ili "kultura osuđenja na šutnju", kako je to formulirao akademik Supićić. Dokle god je ta prevažna komunikacija prepuštena naporima pojedinaca ili selektivnom interesu tržišta, a ne sustavnoj brizi nadležnog ministarstva, znanstvena interferencija neće biti moguća, a zbog toga, naravno, neće trpjeti samo znanstvenici, nego i nacionalna kultura u cjelini. U predgovoru trećem svesku akademik Supićić je, ne bez gorčine, postavio ključno pitanje: Jesmo li mi uključeni u znanstvenu diskusiju? On govori o prijevodima monografija, ili zbirki studija organiziranih po razdobljima i tematskim cjelinama. S njegovim se riječima u toj mjeri slažem da ih mogu samo citirati: "Takva izdanja, kao i ovo temeljno, traže mnogo više dobre volje, imaginacije i elementarnog razumijevanja za potrebu afirmacije naše znanosti i kulture izvan hrvatskih granica, dakako uz primjereno smišljen i organiziran financijski temelj i marketinški nastup na stranim tržištima."

U ocjeni trećeg sveska edicije želim prije svega krenuti od njegove koncepcije, njegova sadržaja, priznajući mu sve vrijednosti koje nudi, a potom se osvrnuti na ono čega nema, a po mome bi sudu trebalo biti.

U uvodnom poglavlju naslovljenom "Hrvatska i europski prostor" nalazimo samo rad Miroslava Kurelca »Razdoblje baroka i prosvjetiteljstva« (str. 3-28), u kojem je fokus usmjeren na samu Hrvatsku i njezin državopravni okvir, a ne na njezinu europsku poziciju. Radi se zapravo o pregledu političkih događaja u Hrvatskoj s naglaskom na hrvatsko plemstvo i institucije, odnose s Ugarskom, ratove s Osmanlijama, teško stanje Hrvatske između Beča i Tura, te prilike u Dalmaciji izazvane Napoleonom i ratovima.

Drugo poglavlje svojim naslovom "Hrvatska i srednja Europa" upućuje na regionalnu

kontekstualizaciju hrvatskih zemalja u vrijeme baroka, ali sadržaj ne ispunjava tu zadaću. Naime, nedostaje mu čitav niz pitanja kojima bi se pokušalo problematizirati što je to srednja Europa u razdoblju baroka i kakvo je značenje Hrvatske u tom povijesnom prostoru. U radu »Geografska i demografska slika Hrvatske u XVII. i XVIII. stoljeću« (str. 29-42) Mirko Valentić govori o posljedicama turske agresije u demografskim kretanjima, prometnoj strukturi i teritorijalnim odnosima. Aleksander Buczynski (»Hrvatske granice i Vojna krajina«, str. 43-60) prikazuje djelovanje hrvatskih političkih institucija u odnosu s apsolutističkim težnjama Bečkog dvora. Govoreći o Krajini i njezinim zakonima, zadržava se na državopravnom okviru problema, ostavljajući po strani društvene, etničke, vjerske i gospodarske značajke krajinskog društva.

Poglavlje "Hrvatska i Sredozemlje" čine radovi Miroslava Bertoše »Sjeverni i srednji Jadran« (str. 61-78), te Stjepana Ćosića i Nenada Vekarića, »Hrvatski jug: Dubrovačka Republika i Boka Kotorska.« (str. 79-93). Pod skromnim naslovom Bertošina rada krije se široko postavljena slika koja uključuje strateško vrednovanje jadranskog prostora od sjevera do juga, od visokih političkih i duhovnih razina do razine svakodnevnog života. Ovdje je riječ o trgovini, strujanju kulturnih i jezičnih utjecaja, migracijama, nastanku naselja, poremećajima koje donose osmanlijska osvajanja, svakovrsnim odnosima s Venecijom i uopće Italijom, o vjerskoj osjećajnosti, pučkoj i učenoj kulturi, školovanju, utjecaju učene europske kulture i ideja, o pomorstvu i vojsci, o mediteranskim mentalitetima i imaginariju, o načinu života, o poljima i kućama, sve u svemu o dinamičnom kolanju ljudi i ideja u širokom prostoru oko jadranskog bazena. Taj je rad pravi primjer kako historiografija može i mora široko zahvatiti u povijesnu problematiku, odvojiti se od skućenog okvira političke kronologije i državopravnih odnosa i pružiti inozemnom čitatelju potpunu, a istovremeno sažetu i čitljivu informaciju. Ćosić i Vekarić na dostojan način nadopunjuju priču o Hrvatskoj i Mediteranu pregledom prilika u Dubrovačkoj Republici i Boki Kotorskoj u doba

baroka. Pišu o nazadovanju pomorstva i kopne trgovine, o društvenim dimenzijama gospodarskih zbivanja, o demografskim trendovima, odnosu periferije i centra, graditeljstvu, duhovnim dosezima, utjecaju katoličke obnove, o potresu, diplomaciji i nizu različitih tema. U tom nizu rado bih vidjela i koju riječ o političkoj misli toga vremena, naime, ovo bi bilo pravo mjesto da se europsku intelektualnu publiku podsjeti na recepciju političke ideologije i prakse Dubrovačke Republike u suvremenoj europskoj političkoj misli, u Bodina i Montesquieua.

U poglavlju "Hrvatska i Osmanlijsko Carstvo" uvodni članak Anđelka Mijatovića »Hrvati i Osmanlijsko Carstvo« (str. 95-107) donosi kronologiju osmanlijskih osvajanja na europskom prostoru i predstavlja tadašnje hrvatske zemlje kao *antemurale Christianitatis*, ali izvan poznatog europskog konteksta tog naziva. U radu »Bosanski pašaluk u XVIII. stoljeću« (str. 109-113) Nenad Močanin govori o procesu islamizacije na hrvatskom prostoru koji se našao u opsegu Osmanlijskog Carstva. Usredotočuje se na promjene brojčanih odnosa između vjerskih skupina, a tome dodaje i šturi prikaz gospodarskih kretanja, te djelovanja franjevača. Tim člankom završava uvodni dio pridržan za historiografiju.

Drugi dio knjige, "Društvo, pravo, religija i kultura", zamišljen je kao ključni, kao onaj koji će posredovati najvrednije dosege hrvatske barokne baštine Europi. Otvara ga Zoran Kravar naslovom »Svjetonazori i ideje« (str. 117-121), koji donosi vrijednosnu hijerarhiju književnih žanrova suprotstavljajući školske i katehetske uratke "uhodanog pravovjerja baroknoj lirici dubrovačkih i dalmatinskih pjesnika, "slobodnoj od kršćanske moralističke cenzure". Autorovo je polazište ideja napretka, prvenstveno definirana sekularizacijom i institucionalnim okvirima, a kad se radi o književnosti, žanrovskim i sadržajnim novostima. Prema takvim kriterijima, produkcija u hrvatskim zemljama, s izuzetkom dubrovačkog i Zrinsko-Frankopanskog kruga, pokazuje se nepoduprtom institucijama, obilježena "kršćansko-teocentričnim svjetonazorom", zaostalom u sadržajnom i u žanrovskom

smislu. Autor govori i o ideologiji slovinstva, još jednom od mnogih neodgovorenih pitanja hrvatske historiografije, koje vidi kao utopijski odgovor na krizu identiteta romanskog stanovništva gradova. No, zapravo se radi o nastavku spoja slavenske i romanske kulture ostvarenom još u srednjem vijeku, o jedinstvenoj pojavi slavenske mediteranske civilizacije koja time čini osebujni kulturni doseg ukupne europske povijesti. U sljedećem članku, »Počeci slavenske misli« (str. 123-140), nakon kraćih napomena o Pribojeviću i Orbiniju, Ivan Golub govori o životu i djelovanju Jurja Križanića, to jest o realnoj, duboko promišljenoj dimenziji baroknog slavizma koji izmiče zamkama kampanilizma s jedne i slavenskog trijumfalizma s druge strane. Lujo Margetić u radu »Političke osnove pravnih sustava« (str. 141-150) pruža instruktivni pregled o razlikama u državopravnom položaju, pravnim sustavima i pravnoj praksi u sedam političkih dijelova hrvatskog teritorija u 17. i 18. stoljeću. Taj rad stranim, ali i hrvatskim čitateljima otkriva svu složenost života u hrvatskim zemljama u to vrijeme, možda i bolje nego žalopojke o turskim pustošenjima. Osim toga, s obzirom da su povijesni izvori najvećim svojim dijelom pravni izvori, pravnopovijesne pouke nikad dosta. Rad Mire Kolar, »Gospodarstvo: Osnovni elementi razvoja« (str. 151-164) jedini je koji progovara o tom egzistencijalnom temelju života u hrvatskim zemljama u ranom novovjekovlju. Članak nije potpuni pregled gospodarske problematike razdoblja, nego se usredotočuje tek na neke segmente. Autorica govori o gospodarstvu na područjima Zrinskih, oživljavanju trgovine i postupnom otvaranju prema svijetu, organiziranju posjeda u Slavoniji, teoretskom utjecaju fiziokratskog pokreta i o suvremenim hrvatskim ekonomskim misliocima. Franjo Emanuel Hoško i Slavko Kovačić (»Crkva u vrijeme katoličke obnove«, str. 165-186) bave se problematikom katoličke obnove, crkvenog uređenja, djelovanja crkvenih redova, školstva, glagoljaškog klera, tiska i reforme jezika. Njihov se interes zaustavlja na razini crkvene organizacije i institucija, tako da stvarni vjerski život i duhovnost ljudi toga vremena ostaje nepoznanicom. U radu »Školstvo i crkveni

redovi« (str. 187-201) Franjo Emanuel Hoško, ovaj puta s Mijom Korade, opisuje novi školski sustav crkvenih redova zametnut u novovjekovlju, s naglaskom na isusovački program *Ratio atque institutio studiorum* koji slijede pavlini i dominikanci. Također ima riječi o franjevačkim pučkim školama, te o djevojačkim školama dominikanki i klarisa. Vjerskom problematikom bavi se i Mile Bogović u radu »Pravoslavlje u Hrvatskoj« (str. 203-214). Prvenstveno ga zanima organiziranje Srpske pravoslavne crkve, koje se zbiva upravo u 17. i 18. stoljeću, pitanje povezanosti srpske nacionalne Crkve i države i jurisdikcija, dakle organizacijska, teritorijalna, pravna i politička dimenzija pravoslavlja. Ratko Perić (»Hrvatski zavodi u Europi«, str. 215-223) priložio je katalog hrvatskih odgojnih i prosvjetnih institucija izvan hrvatskog prostora. Na to se nadovezuje članak Ivana Goluba »Arkadija i Hrvatska« (str. 225-229), o kulturnoj djelatnosti Akademije Arkadije utemeljene 1690. oko švedske kraljice Kristine u Rimu, čiji je član i sam autor. Osim uz povijest institucija, taj se rad metodološki vezuje i uz povijest "velikih ljudi" donoseći katalog članova iz Hrvatske. Sličan, prozopografski definiran popis donosi i Mijo Korade u radu »Hrvatski istraživači u pre-kooceanskim zemljama« (str. 231-243).

U radu »Glagoljaštvo i glagoljica« (str. 245-273) Eduard Hercigonja nastavlja priču o glagoljici započetu u prethodna dva sveska. Ta atraktivna tema u vrhu je onog osobitog u hrvatskoj baštini čime se možemo podičiti pred Europom. Hercigonja europskoj publici predstavlja najvažnije rukopise i tiskana djela baroknog razdoblja, te govori o značajkama jezika i pisma, ali i o organizaciji pravnog života i stopljenosti glagoljaštva s plemićkom kulturom na svom području. Ne zaboravlja spomenuti ni utjecaje glagoljizma daleko preko granica matičnog područja, dakle, europsku dimenziju tog važnog segmenta hrvatske povijesti. Anica Nazor (»Glagoljske tiskane knjige«, str. 275-283) piše o duhovnom bogatstvu koje je hrvatskoj povijesti namrlo glagoljsko tiskarstvo od 15. do početka 20. stoljeća. Glavnom značajkom glagoljaštva 17. i 18. stoljeća smatra istočno-slaveniziranje

hrvatskog crkvenoslavenškog jezika, ocjenjujući da je to vrijeme "u kojem su glagoljaši dobili knjige, a izgubili jezik". O knjigama progovara i Aleksandar Stipčević (»Knjige i knjižnice«, str. 285-296), pružajući inozemnoj publici obilje podataka o hrvatskom tisku, knjižnicama i knjižarskoj mreži. Govoreći o knjigama ne zaboravlja ni ljude, pa piše i o recepciji i sadržaju knjiga, o pučkoj i učenoj literaturi, o idejama protestantizma i enciklopedista, o hrvatskim piscima europske slave i o velikim gubicima knjižnog fonda u tom razdoblju političkih i ratnih previranja i prirodnih katastrofa.

Poglavlje pod naslovom "Znanost" otvara povijesna znanost, radom Miroslava Kurelca »Hrvatska historiografija« (str. 301-313). Ovaj vrsni rad donosi metodološku, sadržajnu i tematsku analizu hrvatske barokne historiografije, koju karakterizira literarni pristup i filološko-giziranje s jedne strane, te politički pragmatizam s druge. Autor progovara i o idejnim preduvjetima razvoja historiografije, metodama, širenju historiografskog interesa u tematskom i u geografskom smislu i o najvažnijim historiografskim djelima toga razdoblja. Njegov je zaključak da je hrvatska historiografija 17. i 18. stoljeća išla ukorak s tadašnjom europskom historiografijom, a tako je bilo i u 19. stoljeću. Sljedeća znanost je filozofija, o kojoj pišu Erna Banić-Pajnić i Mihaela Girardi Karšulin (»Filozofija u 17. stoljeću«, str. 315-326). U vremenu duhovnog raskrižja europske povijesti, kada su utvrđena načela novovjekovne prirodne znanosti i formulirana temeljna stajališta pristupa svijetu, hrvatsku filozofsku misao i dalje određuje aristotelizam, klasifikacija znanosti i znanstvena sistematika, a u nastavi katolička obnova. Unatoč činjenici da se hrvatska filozofija 17. stoljeća po produkciji ne može mjeriti s ranijim razdobljem, doseže izuzetnih pojedinaca predstavljaju neporeciv doprinos uspostavljanju temelja novovjekovne znanosti. Ljerka Schiffler nadovezuje se na istu tematiku u radu »Filozofija u 18. stoljeću« (str. 327-339). Prema ocjeni autorice, to je vrijeme kada u hrvatske zemlje intenzivnije stižu nove europske ideje francuskog i njemačkog prosvjetiteljstva, te prirodoslovlja, a

istovremeno žive i tradicionalne ideje katoličke obnove. Iznimni doprinosi pojedinaca, na prvom mjestu Rudera Boškovića, spadaju u sam vrh europske filozofije i znanosti toga vremena. Autorica tome dodaje i filozofsku analizu ondašnjeg hrvatskog latinizma i leksikografije, te analizira školski sustav s gledišta filozofije. Ivan Golub javlja se po treći puta prilogom »Teologija u 17. stoljeću« (str. 341-363). Tadašnja je teologija zadana Tridentinskim koncilom i zadaćama katoličke obnove, odnosno poukom koja se posreduje vjernicima putem kateheze i pobudne književnosti. Glavnim dostignućima autor smatra prijevod Biblije na narodni jezik, te pojavu teologije pomirenja i sjedinjenja crkava. O sljedećem razdoblju piše Ivan Fuček (»Teologija u 18. stoljeću«, str. 365-377), usredotočujući se na učilišta, bibliografske podatke vezane uz kontroverzistiku, te moralnu i pastoralnu teologiju. Nakon povijesti, filozofije i teologije, među znanostima nalazimo medicinu u radu Biserke Belicza, »Medicina i zdravstvo« (str. 379-402). Ovdje je riječ o razvoju zdravstvene službe i protuepidemijske zaštite, školovanju liječnika i regulaciji zdravstva odlukama vlasti, dostignućima na polju medicinskih znanosti i medicinske književnosti, dakle prvenstveno o medicini "odozgo". Autorica zaključuje da liječnici u Hrvatskoj uglavnom prate, a samo rijetki se, poput Dubrovčanina Gjura Baglivija, uključuju u znanstvenoistraživački rad. Žarko Dadić (»Egzaktne znanosti«, str. 403-416) upoznaje čitateljstvo s baroknim školskim sustavom u Hrvatskoj, te prozopografskom metodom opisuje dostignuća De Dominisa, Getaldića, Gradića, Boškovića. Poglavlje o znanosti zaključuje tehniku: Vladimir Muljević (»Tehnika i tehničke znanosti«, str. 417-429) pribilježio je kronologiju tehnoloških izuma u 17. i 18. stoljeću.

Poglavlje o jeziku započinje radom Dalibora Brozovića »Hrvatski književni jezik. Stanje i razvoj« (str. 433-449), jasnim i preglednim, ciljanoj publici prilagođenim prikazom faza pismenosti na hrvatskom jeziku i poukom o problemima razvoja hrvatskog književnog jezika. Josip Lisac (»Hrvatski dijalekti«, str. 451-459) na to se nadovezuje pišući o razvoju i

diferencijaciji hrvatskih dijalekata, dominaciji novoštokavskih dijalekata već od 15/16. stoljeća i o osobitosti hrvatskog jezika u odnosu na druge slavenske jezike. Ovaj pregled dijalektalne raznolikosti na hrvatskom prostoru u vrijeme baroka završava analizom utjecaja povijesnih zbivanja, osobito migracija i vjerskih zbivanja, na jezične mijene. Josip Vončina u radu »Hrvatski rječnici« (str. 461-472) govori o iznimnim leksikografskim pothvatima u 17. i 18. stoljeću i o jezikoslovcima koji su taj posao iznijeli na svojim ledima. Na tom je tragu i rad Milana Moguš »Hrvatske gramatike« (str. 473-483). Autor razrješava dvojbe oko značenja termina ilirski jezik, ilirski narod (što nije nevažno za inozemnog čitatelja), a potom analizira gramatički opis jugoistočnoga i sjeverozapadnoga kompleksa hrvatske književnosti. Na kraju procjenjuje utjecaj političkih, društvenih i gospodarskih poremećaja izazvanih pogubljenjem Zrinskog i Frankopana na jezičnu problematiku, gramatike, od dačkih do učenih i, konačno, probleme grafije.

Vrsnom i vrlo važnom poglavlju koje afirmira važnost malog, ali doprinosom značajnog hrvatskog jezika, priključuje se i odjeljak o književnosti. Davor Dukić (»Hrvatska književnost: neke temeljne značajke.« 487-499), u informacijama i tezama bogatom radu, govori o terminološkim problemima, kontinuitetu i diskontinuitetu, novim žanrovima, motivima i uzorima. Analizira odnos latinskog i hrvatskog stvaralaštva, utjecaj katoličke obnove na književnost, te posebnosti hrvatskog prosvjetiteljstva. Govoreći o izrazitom književnom regionalizmu toga razdoblja osobito ističe bogato književno stvaralaštvo u Dubrovačkoj Republici, u još izrazitijem kontrastu s ostalim regijama nego što je to bilo ranije. Od ostalih regija odskače i osebujna pojava ozaljskog jezično-književnog kruga, koji karakterizira stvaralaštvo na tri narječja; naglašenija zastupljenost svjetovnih tema i žanrova, iznimni opus Frana Krste Frankopana i dugoročno zračenje u hrvatskoj kulturi, primjerice u djelu Pavla Rittera Vitezovića. Dukić dalje ocjenjuje pojavu slavenskog kulturnog identita, te posebnosti stvaralaštva

bosanskih franjevac a i bokokotorskih autora. Tem e, motive, kulturne programe i ideologeme analizira u povijesnom kontekstu, ukazujući s jedne strane na posebnosti, a s druge strane na mediteransku, srednjoeuropsku i balkansku pripadnost hrvatske barokne književnosti. Dunja Fališevac (»Epika«, str. 501-511) posvećuje pozornost tipičnom baroknom žanru, epu, u njegovim književnim i izvanknjiževnim funkcijama, to jest u literarnom i povijesnom kontekstu. U plodovima toga žanra miješaju se utjecaji srednjovjekovlja, nove ideje slovinstva, posljedice protuturskih ratova i Zrinsko-Frankopanske urote. Pojavu baroknog slavizma autorica čita u ključu duhovnog zajedništva slavenskih kršćanskih zemalja, te ideja o oslobađanju i obnovi nakon turskih ratova, koje su u konačnici urodile osobitom varijantom društvene, političke i kulturne svijesti o vlastitoj vrijednosti. I u tome uzor pruža Dalmacija, a osobito Dubrovnik. U 18. stoljeću dominira poučna epika, koja srednjovjekovnu tradiciju miješa s prosvjetiteljskim nastojanjima. To izrazito moralističko stvaralaštvo, koje želi utjecati na život puka, istovremeno afirmira vrijednosti pučke kulture, uzdiže seljaštvo i netom oslobođenu Slavoniju, pa utoliko znači demokratizaciju kulture. Zoran Kravar (»Lirika«, str. 513-520) također progovara o regionalizmu, zaključujući da su pojedine hrvatske regije u vrijeme baroka živjele na različitim, "međusobno nesumjerljivim stupnjevima civilizacije". Lirsko stvaralaštvo ocjenjuje polazeći od estetičkog kanona kao primarnog, čak i jedinog kriterija, pa stoga visoko vrednuje tek stvaralaštvo u južnim obalnim krajevima, gdje nastaje elitna lirika zasnovana na iskustvima renesanse. Kada je riječ o sjevernijim krajevima, ističe tematski iznimno djelo F. K. Frankopana. Nikola Batušić (»Drama i kazalište«, str. 523-532) govori o tome kako su, unatoč nepovoljnim povijesnim okolnostima, i u hrvatskim zemljama zaživjela sva lica baroknog teatra, od čudesnih trijumfa do poučnih i moralističkih komedija, prosvjetiteljskih uradaka i opera, ako ne u izvornom stvaralaštvu, onda u recepciji. Neosporno prvenstvo u kazališnom životu imao je s jedne strane Dubrovnik, a s druge isusovačko kazalište. Autor

donosi katalog autora i djela, ističući kao jedinstvene fenomene dubrovačke frančezarije prema Molièreu, recepciju Metastasija u slavenskom franjevačkom teatru i osobitosti kajkavskog školskog kazališta. Žanrovsku analizu baroknog razdoblja zaključuje Josip Bratulić radom »Propovjedna i hagiografska književnost« (str. 533-549) Crkveno govorništvo ocjenjuje jednim od najprofulzivnijih žanrova baroka, okićenim svim sredstvima onovremene poetike. To se nastavlja i u 18. stoljeću, ali jednostavnijim sredstvima koja nastoje potaknuti osjećajnost slušatelja. Kroz popis autora i radova autor govori i o posmrtnim i pohvalnim govorima, te o hagiografskoj književnosti u kontekstu pučke religioznosti, pouke, reformacije i tridentinske obnove. Darko Novaković, u radu »Hrvatski latinizam u XVII. stoljeću« (str. 551-563), ocjenjuje latinizam vremena u kojem latinski gubi predašnji prestiž i povlači se u rezervat teologije, prava, filozofije i prirodnih znanosti. Uz to, uspostavljaju se visoki europski standardi hrvatske historiografije, prije svega u djelu Ivana Luciusa. Autor analizira tematiku i žanrove, informira o autorima i djelima, te zaključuje da se u to vrijeme uspostavlja geografska ravnoteža u hrvatskom latinizmu. Vladiimiru Vratoviću pripala je zadaća da progovori o monumentalnom stoljeću hrvatskog latinizma (»Hrvatski latinizam u XVIII. stoljeću«: 565-575). Dok je drugdje u Europi latinski ustuknuo, u Hrvatskoj je ostao prestižnim medijem u kojem su nastali vrhunski tekstovi. I na tom području prvo mjesto pripada Dubrovačkoj Republici, a unutar nje iznimnom djelu Rajmunda Kunića i Rudera Boškovića. Uz njih, autor podrobno navodi i ostale latiniste i njihova djela iz tog plodnog, tematski i žanrovski raznovrsnog latinističkog stoljeća. Taj popis pokazuje da jug još uvijek odnosi prednost, no da kvalitetom i brojem jačaju i kulturna središta te stvaralaštvo u sjevernoj Hrvatskoj (Vitezović i dr.) Hrvatski latinizam 18. stoljeća, prema mišljenju V. Vratovića, povezuje hrvatske zemlje s univerzalnim svijetom latinskog stvaralaštva, ali ga karakterizira i uzajamna povezanost, te međusobni utjecaji književnosti na latinskom i na narodnom jeziku.

U poglavlju "Urbanizam i arhitektura" Andre Mohorovičić (»Gradovi u Hrvatskoj«, str. 579-598) analizira urbane sheme hrvatskih gradova u vrijeme baroka, koje se razlikuju ovisno o urbanom nasljeđu pojedine regije i grada. Zbog snage antičkog, srednjovjekovnog i renesansnog nasljeđa u obalnim gradovima, barokne intervencije ondje su slabije nego na kontinentalnom dijelu. Obnova opustošenih područja sjeverne Hrvatske bila je praćena intenzivnom baroknom izgradnjom, koja je preoblikovala lik gradova, ali i sela, fortifikacija, te ladanjske rezidencijalne arhitekture. Na jugu je jedino Dubrovnik, zbog potresa 1667., poprimio karakter grada s izrazitom baroknom stilskom komponentom. Vladimir Marković, u radu »Arhitektura u Hrvatskoj« (str. 599-616), piše o tome kako su tridentinske reforme odredile arhitekturu i likovne umjetnosti. Isusovačka gradnja, koja je obilježila razdoblje, vezana je uz snažni program katoličke crkve za obnovu vjere: novi pastoral i oblici pobožnosti tražili su i nove arhitektonske oblike. Taj snažni graditeljsko-pastoralni program, zajedno s obnovom Slavonije, rezultirao je intenzivnom baroknom gradnjom, osobito kad se radi o sakralnoj arhitekturi. Autor zaključuje da se u 18. stoljeću arhitektonska kultura u kontinentalnoj Hrvatskoj širi znatno intenzivnije nego u Dalmaciji, izuzevši, dakako, Dubrovnik.

U poglavlju "Likovne umjetnosti" o istome svjedoči i Doris Baričević, u članku »Barokno kiparstvo sjeverne Hrvatske« (str. 619-635). Nakon skulptorske oskudice u 17. stoljeću slijedi procvat crkvenog života sjeverne Hrvatske u 18. stoljeću, koji nosi novi polet kiparstva, osobito u novim umjetničkim središtima kao što su Varaždin i Zagreb. Nasuprot tome, Radoslav Tomić (»Kiparstvo u Dalmaciji, Istri i na Kvarneru«, str. 637-651), katalogizirajući djela i autore, ukazuje na to da u Dalmaciji pod mletačkom vlašću nestaju kiparske radionice, što je posljedica centralizacije umjetnosti u samom središtu Republike. Veliko barokno gradilište u Dubrovniku privuklo je i brojne kipare, tako da ovaj grad i na tom polju predstavlja iznimku. Sanja Cvetnić je u prilogu »Slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj« (str. 653-674) naglasila

nekoliko značajki: nedostatak kontinuiteta u razvoju domaćih slikarskih središta i lokalnih talenata; značajno djelovanje crkvenih redova; utjecaj nove pobožnosti i političke situacije razdoblja; slaba ulaganje, izuzev u zagrebačku katedralu. Posljedica toga jest da je naručiteljska djelatnost bila dominantan način sudjelovanja sjevernohrvatskih krajeva u europskom slikarskom baroku. Slično zaključuje i Marija Mirković u radu »Zidno slikarstvo u kontinentalnoj Hrvatskoj« (str. 663-674), dodajući tome zaključak o neujednačenosti razvoja likovne umjetnosti u Hrvatskoj, odnosno regionalne podvojenosti. Kruno Prijatelj i Ivana Prijatelj Pavičić (»Slikarstvo u Dalmaciji u europskom kontekstu«, str. 675-688) konstatiraju gašenje aktivnosti najkvalitetnijeg i najoriginalnijeg poglavlja starog slikarstva u Dalmaciji zvanog "dalmatinska slikarska škola". Nasuprot tome, predbarokno razdoblje karakterizira djelovanje stranih slikara i nabava slika iz inozemstva. Nadalje govore o utjecaju tridentinske reforme, o investitorima, temama i motivima, ukusu, mletačkim i drugim utjecajima, te o kvalitativno različitim dosezima. Iako su pozornost upraveli značajnijim slikarima i djelima, nisu zaboravili ni skromne lokalne majstore, koji su "svojim lokalnim crtama i neospornim anakronizmima dali originalan pečat umjetnosti ove regije u 17. i 18. stoljeću." Nina Kudiš Burić, u prikazu »Slikarstvo Istre i Kvarnera u 17. stoljeću« (str. 689-694), nabrojila je majstore i njihova djela, te naglasila pretežiti utjecaj iz Venecije i Veneta. Višnja Bralić (»Slikarstvo 18. stoljeća u Istri, Hrvatskom primorju i na Kvarnerskim otocima«, str. 695-702) ustvrdila je da je slikarstvo na tom prostoru bilo gotovo u cijelosti vezano uz sakralne prostore i vjersku tematiku, i to tek manjim dijelom u lokalnoj produkciji.

Posljednje poglavlje posvećeno je glazbenoj umjetnosti. Osnovne značajke glazbene kulture toga razdoblja donijela je Vjera Katalinić u radu »Glazbena kultura u hrvatskim zemljama« (str. 705-716). I ona potvrđuje regionalnu neujednačenost, u kojoj je na jugu prednjačio Dubrovnik, a na sjeveru Zagreb i Varaždin.

Autorica nadalje govori o notnoj literaturi i obrazovanju, djelovanju crkvenih redova, glazbenim formama, skladateljima, te putovima kojima stižu europski utjecaji. Ennio Stipčević (»Glazba i glazbenici 17. stoljeća«, str. 717-725) pobliže se bavi glazbenim 17. stoljećem, koje ocjenjuje dekadentnim, manje kreativnim i manje produktivnim u odnosu na srednji vijek i renesansu. U tom razdoblju hrvatske zemlje uz Europu vezuje pretežno recepcija. Koraljka Kos (»Skladatelji 18. stoljeća«, str. 727-733) pobrojala je hrvatske skladatelja 18. stoljeća i njihov opus, dok je Stanislav Tuksar u radu »Glazbeni pisci i teoretičari« (str. 735-742) analizirao rječnike i druga djela koja sadrže izraze vezane uz glazbu. Glazbeni blok, a i čitav svezak, simbolično završava glagoljaškom baštinom. Jerko Bezić, u radu »Glagoljaško pjevanje« (str. 743-753), eruditski, s obiljem podataka govori o temi koja je europskoj publici, kad se radi o hrvatskoj baroknoj glazbi, jamačno najzanimljivija. Autor im pruža podatke o izvorima glagoljaškog pjevanja, vezane uz slavensko bogoslužje. Ono što nedostaje jest pučka recepcija, odnosno kontekst glagoljaškog života i duhovnosti.

Cilj ovog velikog projekta nije samo predstaviti Hrvatsku Europi, nego i afirmirati dosege nacionalne kulture u hrvatskoj javnosti. Tako ova tri sveska i oni koji slijede za njima predstavljaju i jednu novu sintezu hrvatske povijesti koja ima svoje mjesto i značenje unutar hrvatske historiografije. Gledana tako, ova edicija pokazuje sva jaka mjesta i nedostatke te historiografije. Njezine su koncepcijske prednosti mozaičnost, interdisciplinarnost, preglednost i obilje podataka. Ono što nedostaje jest društvena problematika, širina u shvaćanju pojma kultura, a u mnogim člancima i interpretativnost. Povijest kao disciplina, u okviru takvog pristupa, gubi obuhvatnost i funkcionira kao neka vrsta uvoda, političke kronologije, u koju se potom nastoje uklopiti kulturni fenomeni, a ne nastoji zahvatiti i objasniti prošlu stvarnost u njezinoj životnoj punini. Sva povijest, svi njezini fenomeni, politički, gospodarski i kulturni, videni su "odozgo", isključivo s vrha društva,

bilo crkvenog bilo svjetovnog. Treći svezak posvećen je baroku, "vremenu igre, univerzalnosti i transcencije", kako to u uvodu kaže urednik Ivan Golub. No, povijesni pregledi u uvodnom dijelu ne govore o tim fenomenima vremena, nego se uglavnom drže tradicionalnih političkih tema - zanimaju ih prije svega državopravni okvir, teritorij, etnički odnosi i institucije, preciznije, teška pozicija Hrvatske između Beča i Turaka, počeci apsolutizma, podređenje Hrvatske Ugarskoj, utjecaj Francuske revolucije i Napoleonove politike, počeci nacionalne integracije hrvatskih zemalja. Takav odabir i hijerarhija tema odražava tradicionalne preokupacije hrvatske historiografije i ukazuje na sve "rupe" koje u njoj postoje, kao i na to da se ona nije na pravi način pozicionirala među povijesnim disciplinama. Naime, ona se prečesto odriče svoje obuhvatnosti i povlači u tradicionalnu političku događajnicu, pri čemu je pojam politike nerijetko shvaćen vrlo usko, sveden na državopravna pitanja. Iz takvog poimanja povijesti, politike i kulture proizlazi koncepcija koja isključuje ogromni dio hrvatske povijesti - od gospodarstva u svakom njegovom vidu, materijalne kulture, pučke kulture, demografskih kretanja. U svescima *Hrvatska i Europa* čitateljima se prikazuju dostignuća velikih pojedinaca naglašena izvanrednim povijesnim situacijama, dok o jadu i bijedi u "ostacima ostataka", još i više na osvojenim područjima, o standardu života, recepciji moralke, vjerskih dogmi i umjetnosti, o bolestima, o obiteljskom životu, o preživljavanju nema ni riječi. Ne upoznajemo ni pomorce ni obrtnike ni seljake, nego samo pripadnike manjine privilegirane društvenom pozicijom i sposobnostima. Ne treba ni reći da u toj povijesti velikana nema polovice čovječanstva, naime, uopće nema žena, a da se i ne govori o onima još manje moćnima: djeci, bolesnima, siromašnima, izopćenima. Osim toga, te velike osobe o kojima se govori prikazane su jednostrano, samo svojim stvaralačkim vrhuncima, ne i drugim segmentima njihova života, koji otkrivaju neka druga lica njihova vremena. Lijepo je predstaviti se svijetu samo vrhuncima vlastite

duhovnosti kroz povijest, ali to je samo jedan mali dio slike o nama. Je li ta umivena slika doista ona koju želimo imati o sebi i koju želimo odaslati u svijet? Onaj veliki mozaik stvarnog života u prošlosti, sastavljen od svih vrsta kamenčića, tako ostaje nevidljiv i nespoznatljiv stranoj publici, ali i nama samima.

Nadalje, za tako koncipiranu povijesnu disciplinu, koja nije u stanju problematski zahvatiti u cjelinu povijesnih zbivanja i pojava, karakteristično je i raspoređivanje povijesne materije "po ladicama". Zadaća povijesti svodi se na kronologiju političkih zbivanja, a zatim se reda druga problematika: kultura, znanost, umjetnost. Paradoksalno je da u ediciji koja želi dokazati njezino tisućljetno europejstvo, Hrvatska ispada previše izdvojena, da se autori većinom fokusiraju na unutarnja zbivanja, a manje na komunikacije, na regionalne i dalje veze i utjecaje. Sve rečeno predstavlja stare boljke hrvatske historiografije, koje ova edicija nije mogla izbjeći: ona je naprosto sintetizirala ono što u historiografiji postoji, sa svim prednostima i nedostacima. Kada je riječ o poglavljima posvećenima kulturi u svim njezinim vidovima, osnovnim nedostatkom smatram ograničenje pažnje na učenu kulturu. Već od prvog sveska koncepcija čitavog projekta suzila je perspektivu na dosege znanosti, umjetnosti i kulture shvaćene usko, u učenom, stvaralačkom vidu. Oda bir isključivo učene kulture suzio je interpretativni okvir i prebrisao niz kontrasta: crkveno - svjetovno, religijsko - magijsko, pisano - usmeno, institucionalno - opće, dvorsko/urbano - ruralno, javno - privatno. U tako postavljenim ocjenama društveno značenje umjetničkih djela i znanstvenih dosega postaje ne samo drugorazredno, nego počesto i potpuno nevidljivo, a s njime i mnogi važni mehanizmi društvenih promjena. U jednoj rečenici mogu reći da je svojom temeljnom koncepcijom pregled barokne kulture, znanosti i umjetnosti prozopografski utemeljena povijest elite koja zanemaruje društvenu povijest, pogotovo povijest "odozdo". Drugo, u radovima pojedinih autora osjeća se da povijest shvaćaju u ključu modernističke ideje napretka, pa im je odmak od srednjovjekovlja

nerijetko i prosudbeni kriterij vrijednosti. Uz to, označitelji napretka su sekularizacija, prosvjetiteljstvo, paralelizam zbivanja u Hrvatskoj s onima u Europi, te (nedefinirani) pojam tolerancije. Pogled na povijest kao na proces pravocrtnog napretka (odakle kreće i kamo ide?), norme u kojoj su neki prilagođeni dok drugi od nje odstupaju, u začetku bitno osiromašuje mogućnosti spoznajnog poniranja u nju.

No, bez obzira na sve nedostatke koje je u takvom projektu teško izbjeći, uspjeh ove edicije prije svega je u tome što je na istom poslu okupila znanstvenu elitu koja je iznijela veliki posao. "Barokni" svezak, najobimniji od svih triju, u 53 rada donosi obilje dragocjenih podataka, svojevrsnu historiografsku "inventuru" kakva je u ovom času moguća. U njega je, kao i u prethodna dva, ugrađeno mnogo dobre volje, rada i znanja, pa nam se nadati da će čitav projekt biti priveden kraju, bez obzira na posustajanje i razočaranja. Mislim pri tome prvenstveno na činjenicu da je do sada preveden samo prvi svezak, s tematikom ranog srednjovjekovlja, dakle jedini je on doista i došao do ciljane publike i mogao polučiti neki povratni učinak. Uvodničar francuskoga izdanja, Jacques Le Goff, progovorio je o crvenilu od stida koje mu je preplavilo lice kada je shvatio kolika je nepoznanica za njega bila ta mala zemlja bogata poviješću. On poziva europske čitatelje da "iskazu hrvatskom narodu... svoje prijateljstvo i svoj žar, pomažući mu da se prizna njegovo više no tisućljetno mjesto u europskoj cjelini." Takve riječi iz usta neprijeporne historiografske veličine doista ohrabruju nadu u europsku recepciju ovog projekta. No, ako sve ostane na prvom svesku cilj neće biti postignut, a ako se prijevodi pojave s velikim zakašnjenjem, njihov će učinak biti manji. Naime, historiografija nije spomenik, već živo tkivo koje svoje značenje u znanstvenoj spoznaji i diskusiji ima u datom trenutku, a već se u sljedećem spoznaje mijenjaju. Koliko će daleko spoznaje o hrvatskoj kulturi dometnuti u svijesti brojnih drugih europskih intelektualaca i hoće li ovaj projekt polučiti svoj cilj, ostaje otvorenim pitanjem. Ne treba zaboraviti da Europa nije samo lijepa

Europa znanja. Danas je Europa birokratizirani mehanizam, proizvod koji u svojoj duhovnoj baštini počesto traži samo argumente za trenutne političke i gospodarske ciljeve, štoviše, događa se i da zaboravlja i odstranjuje iz današnje samoidentifikacije bitna obilježja svoje kulturne izvornosti. Ne treba to zaboraviti dok stojimo u njezinu predvorju sa svojom europskom baštinom pod rukom. Nemojmo zaboraviti ni samosvijest: mala nacionalna kultura kao što je hrvatska ovim pothvatom ne pruža samo informaciju o svojoj dragocjenoj baštini, nego afirmira upravo ono što je najveća vrijednost i prednost Europe: bogatstvo u različitostima koje treba upoznati, razumjeti i uvažavati.

Zdenka Janeković Römer

Lovorka Čoralić, *Venecija. Kraljica mora s lagunarnih sprudova: povijest Mletačke Republike*. Samobor: Meridijani, 2004., 172 str.

Istraživanjem hrvatsko-mletačkih veza, posebice iseljavanjem Hrvata u Mletke i proučavanjem života tamošnje hrvatske zajednice Lovorka Čoralić bavi se već više godina. O toj je tematici objavila veći broj knjiga i niz članaka s obiljem novih znanstvenih spoznaja. Knjiga koja je pred nama nešto je drugačijeg tipa. U napomenama na njezinu početku sama autorica govori o cilju pisanja ove knjige i načinu na koji je pristupila tematici (str. 7-8). Knjiga je u prvom redu namijenjena široj javnosti, a pisana je s namjerom da ponudi sažetu povijest Venecije pri čemu je posebna pozornost usmjerena na hrvatsko-mletačke veze.

Nakon kratkoga uvoda u mletačku povijest (str. 11-16) slijedi poglavlje o najstarijem razdoblju razvoja Venecije (str. 17-30). Tu je prikazan nastanak grada na pješčanim sprudovima u nemirnim vremenima velike seobe naroda, vrijeme prvih duždeva i rasta pod bizantskim okriljem, spretna politika koja je omogućila izrastanje u trgovačko središte, pomorske borbe s neretvanskim i hrvatskim vladarima, borbe

mletačkih patricijskih rodova za duždevski tron, ali i svakodnevni život stanovnika. Vremenski su ovim poglavljem obuhvaćene osnovne smjernice razvoja od 5. do 10. stoljeća.

Drugo poglavlje posvećeno je razdoblju uspona mletačke moći od 11. do 13. stoljeća (str. 31-48). Ono započinje učvršćenjem političke neovisnosti i prvim iskorakom na istočni Jadran za dužda Petra Orseola, te okončanjem sukoba oko duždevske časti onemogućavanjem nasljeđivanja tog položaja. Jedno od glavnih obilježja razvoja Mletaka u ovom razdoblju, ali i kroz cijelu mletačku povijest, nadvladavanje je vanjskopoličkih problema diplomatskim putem, uz ishođenje gospodarskih i političkih probitaka metodom dobrih odnosa sa svim moćnim državama. Na taj su način već do kraja 11. stoljeća stvoreni izvrsni temelji za dalekosežan politički i gospodarski uspon, kao i za teritorijalno širenje. Zamah širenju mletačke trgovine po cijelom Sredozemlju pružio je Prvi križarski rat. Balansiranje u sukobima na talijanskom prostoru u drugoj polovici 12. stoljeća donijet će Mlecima punu afirmaciju kao nezaobilaznom političkom čimbeniku. No, ovo poglavlje nije samo priča o gospodarskom i političkom usponu. Ono je i priča o danas vidljivim tragovima tog uspona u zdanjima koja taj uspon najbolje simboliziraju. Stoga je razumljivo da je autorica posebnu pažnju posvetila gradnji i značaju današnje bazilike Sv. Marka, te gradnji i širenju mletačkog arsenala. Nezaobilazni dio priče o uzdizanju Mletaka svakako su ratovi za istočni Jadran od 12. do 14. stoljeća, posebno borbe za vlast nad Zadrom. Ovaj je dio mletačkih interesa svakako najznačajniji za pogled iz hrvatskog kuta, pa je logično da je i tome posvećen znatan prostor.

“Zlatno doba” Mletačke Republike tema je trećeg poglavlja (str. 49-74). Sudjelovanje u Četvrtom križarskom ratu na početku 13. stoljeća donijelo je Mlečanima nadzor nad najvažnijim točkama na pomorskom putu između Venecije i Carigrada, brojne opljačkane umjetnine, trgovačke povlastice i pravo na tri osmine osvojenog Bizantskog Carstva. No, u drugoj polovici istog stoljeća uslijedili su dugotrajni